

Két perspektíva, egy „utazás”

Huhák Heléna – Szécsényi András (szerk.): Lägerutazás. Holländer Margit feljegyzései a vészkorszakról és az újrakezdésről (1945–1946).

Jaffa Kiadó, Budapest, 2017. 204 oldal.

Több mint hetven évvel a vészkorszak után olyan korban élünk, amikor már csak kevesen számolhatnak be az akkor átéltekről, így megszólaltatásuk, vallo-másaik megőrzése és kiadása még fontosabb, mint valaha. Holländer Margit a holokausztról és az újrakezdésről írt feljegyzéseinek kiadásával Huhák Heléna és Szécsényi András szerkesztők értékes anyaggal járultak hozzá a korszak emlékezetének diskurzusához. Margit női szemszöge és az 1945/46-ban írt naplóhoz 1962-ben tett kiegészítései, tehát két korszak két különböző perspektívája teszi igazán különlegessé a memoárról naplóra, majd ismét memoárra váltó írását.

Holländer Margitot 1944. július 2-án hurcolták el Újpestről zsidó származása miatt. Az akkor 18 éves lány először Auschwitzba, majd Bergen-Belsenbe, végül a salzwedeli munkatáborba került, amelyet 1945. április 14-én szabadítottak fel az amerikai csapatok. Kötetbe rendezett feljegyzéseit közvetlenül a felszabadulás után kezdte el, és írásukat egészen 1949-ig folytatta. A napló öt darab vonalas füzetből áll, amelyekbe ceruzával írt, és címmel látta el az egyes fejezeteket. Margit 1962-ben elkészítette kéziratának gépelt átiratát, amelyet több helyen nyelvtanilag és tartalmilag is javított: bizonyos részleteket kihagyott vagy átfogalmazott, más részeket kiegészített. A két verzió dilemma elé állította a szerkesztőket a kötet kiadásakor, akik végül úgy döntöttek, hogy az 1945-ös naplót veszik alapul. Az 1962-es sorokat dőlt betűvel szedték a könyvben, és abban az esetben egészítették ki velük az eredeti naplót, ha többletinformációt tartalmaztak, vagy finomították az előzőleg leírtakat.¹

A napló nagy része 1945. április 14. és október 18. közt született Salzwedelben és Bergen-Belsenben, valamint a hazaúton Magyarország felé. Az első bejegyzés 1942. március 6-án kelt, az utolsó 1946. június 18-án (a *Jegyzetfüzet* című kiegészítés 1949. november 13-ig tartalmaz írásokat). A legtöbb feljegyzett esemény 1944. március 19-től 1945 őszéig tart, ezután ritkulnak a bejegyzések. A naplóhoz egy emlékkönyv és egy jegyzetfüzet is tartozik. Az utóbbiba a naplóíró többnyire magyar és külföldi újságcikkeket másolt, továbbá 1949-ből származó feljegyzései is ebben olvashatók. A noteszek lapjai között harminckilenc rajzot, tábori alaprajzot, térképet is találunk. A felszabadulás után, orosz fiúkkal kötött barátsága idején, több mondatát cirill betűvel írta le,² olykor betűket

¹ A szerkesztők a szöveg hűséget tartották szem előtt, ezért stilisztikailag és mondatszerkezetileg nem változtattak az íráson, de egyes helyeken a helyesírási hibákat javították. Azokon az elírásokon, amelyek az író kulturális vagy műveltségi háttéréből tanúszkodnak, nem változtattak, viszont lábjegyzetben megadták a szó helyes írásmódját.

² A cirill betűs sorokat a kötetben nagybetűvel írva különítették el a szöveg többi részétől, az olvashatatlan részeket pedig zárójellel jelölték.

hagyva ki a szövegből. Feltehetőleg a sorok intim volta miatti óvintézkedésként tekinthetünk a titkosításra, Margit valószínűleg nem akarta, hogy illetéktelenek is elolvashassák.

MARGIT ÉLETE

Holländer Margit 1926. március 31-én született a Békés megyei Dobozon, szülei első gyermekeként. Apja kárpátaljai kereskedő, anyja újpesti gyári munkás családból származott. Egy öccse volt, Sándor. Margit az elemi iskola elvégzése után, tizenöt évesen kezdett el dolgozni, elsőként egy közeli uradalomban, napszámoként. 1942-ben költözött Újpestre anyai nagynénjéhez, a Czuczor utcába. Rövid ideig az újpesti tejüzemben is dolgozott, ám javarészt cselédként kereste kenyerét.

Édesapját a deportálás előtt internálták, édesanyját, öccsét és más rokonait 1944 májusában Dobozról a gyulai gettóba, majd a békéscsabai gyűjtőtáborba vitték. A június 25–26-án bevagonírozott békés vármegyei zsidóságot Auschwitz–Birkenauba szállították, ahol a legtöbbjüket – az idehurcolt zsidók 80-85%-át, köztük Margit szüleit is – meggyilkolták. Margitnak 1944. június 21–23. közt kellett csillagos házba költöznie: először saját házuk lakrészében, majd a József utcai gettóban élt rokonaival. Újpestről július 2-án az angyalföldi pályaudvarra, majd a budakalászi, gyűjtőtáborként és bevagonírozási központként működő téglagyárba szállították. Innen július 6–8. közt mintegy 18 000 társával együtt Auschwitz–Birkenauba hurcolták, ahova feljegyzései szerint július 9-én érkezett, és a birkenau B/III-as lágerbe került. Életkörülményei a birkenaui átlaghoz képest is rosszabbak voltak: az ivóvízzel és csatornázással szegényesen ellátott táborrészben a női foglyok ruhát sem kaptak, napjaik olykor hónapokig tartó, munka nélküli várakozással teltek. Szüleit a nehéz helyzetben Ilonka nevű nagynénje pótolta, ám később őt is elveszítette: feltehetőleg a járványkórházban hunyt el. Margitot szeptemberben több társával együtt kiválasztották, és a bergen-belseni koncentrációs táborba szállították át, ahol körülményei valamelyest javultak: a napi ételadag a korábbinál több volt, és emberségesebb parancsnokokat kaptak. Egy hónap után azonban továbbszállították a többnyire magyar zsidó nőkből álló csoportot a néhány száz kilométerre fekvő Salzwedelbe, ahol az SS muníciógyárában végeztek velük kényszermunkát.³ A gyárban tizenkét órás műszakban, tizenöt perces ebédszünet mellett kellett dolgozniuk, a munkát női SS-őrök és gyári művezetők felügyelték. A munkatábort az amerikai hadsereg 84. gyaloghadosztálya szabadította fel 1945. április 14-én. A felszabadítók a közeli Luftwaffe számára készült katonai barakkban szállásolták el a tábor lakóit, majd a bergen-belseni SS-barakkokban felállított Displaced Persons'

³ Rózsa Ágnes túlélő Holländer Margithoz hasonlóan Auschwitzból került át egy munkatáborba, ő Nürnbergbe. Élettörténetét Gyáni Gábor a traumahatás kialakulásának szempontjából elemzi (Gyáni 2018).

Campbe szállították őket. A közel 50 000 ideiglenesen elhelyezett túlélőről az ENSZ Segélyezési és Újjáépítési Hivatala gondoskodott.

A hazatérésre Margitnak különösen sokat kellett várnia. Nehezítették a szervezett hazaszállítást a megrongált sínek és hidak, a szállítóeszközök és az üzemanyag hiánya, de politikai okok is: a szövetséges megszállók határozták meg a hazaszállítandók sorrendjét, akik Magyarországot és a többi vesztes országot a lista legvégére sorolták (166). Margit végül egy 1945. október 7-én induló vonatra szállhatott fel, amely 11 nap múlva érkezett meg a magyar fővárosba. Onnan később battonyai rokonaihoz, majd szülőfalujába vezetett az útja. Doboz község zsidó lakói közül Margit volt az egyetlen túlélő. A faluban maradt zsidó vagyonnak nyoma veszett, Margitnak még a hazahozott csomagját is ellopták; a lány nyilván ezek miatt hagyta el hamar a települést. Végül ismét Újpesten telepedett le, 1948-tól 34 éven át az Egyesült Izzóban dolgozott. 1951-ben házasságot kötött a szintén túlélő Kováts Ferencsel, egy év múlva megszületett lányuk, Hajnalka. Holländer Margit 1987-ben halt meg.

A FÉLELEM ÉS KISZÁMÍTHATATLANSÁG ÉVEI

Minden elbeszélés egyedi és megismételhetetlen. Holländer Margit visszaemlékezését – többek közt – azonban az is különlegessé teszi, hogy az 1945 áprilisában elkezdett írás a megelőző néhány év eseményeit (különösen a legutolsó majdnem egy évet) igen közeli nézőpontból, de memoárként rögzíti, a jelenbe érve fordul át naplóba a feljegyzés. Az 1962-ben kiegészített és átirított változat pedig valójában egy újabb memoár ugyanazokról az eseményekről.⁴

A közeli és az időben távolabbi történések elbeszélése abban különbözik, hogy míg a jó néhány évvel korábbi eseményeket rendszerint azok szereplőjeként beszéljük el – mintha mi magunk is ott állnánk a helyszínen –, addig az újabb emlékeket pusztán megfigyelőként írjuk le. A megfigyelő ugyan jelen van a történetekben, de távolabbról szemlélődik.⁵

Közvetlenül a felszabadulás után, 1945 áprilisában Margit még kevésbé tudja rendszerezni közeli emlékeit, ám fontos szempont, hogy az elhurcolása előtti időket és a táborkban töltött hónapokat már annak tudatában írhatja le, hogy megmenekült, miközben narratíváját erősen áthatja családjának elvesztésétől való félelme is. Ebben a pillanatban talán nem is gondol arra, hogy írá-

⁴ A napló írásakor, az események megtörténte után az élmények rendszerezése még nem, vagy csak részben történik meg, míg a memoár esetében az emlékek összefüggő konstrukciót alkotnak, olyan eseményeket is az emlékek közé emelve, amelyek a megélés pillanatait után még nem tudatosultak kellőképpen. „A memoár tehát (olykor bevallottan is) az életútnak az identitástermelés érdekében utólag konstruált olyasféle motívuma, amelynél különösen fontos szem előtt tartanunk, hogy milyen nagy az emlékezeti horizont szerepe az emlékképek létrehozásában” (Gyáni 2000: 142). A memoár tehát egészen más perspektívából, a jelen igényeinek megfelelően, a sorseseemények után újrarendezett narratívát meséli el (Tengelyi 1998: 27–28).

⁵ Bővebben: Gyáni 2000: 140–144.

sát egyszer mások is kezükbe vehetik. Az 1962-es feljegyzések írója viszont már egy harminchat éves felnőtt nő, aki tizenhét év távlatából, egészen más szemmel néz a fiatalkorában megéltekre, és már olvasóközönsége számára szerkeszti újra történetét.

Margit 1942. március 6-ával kezdi memoárját, azzal a nappal, amikor Dobozról Újpestre költözött. Az 1945-ben visszaemlékezésként születő írás gyors tudósítással indul: ismerteti felköltözése, munkába állása és a – mindent megváltoztató – német megszállás dátumait és rövid eseménytörténetét. A megszállást követő intézkedések bemutatását meg-megszakítja a lány saját érzéseinek leírása, főképp afelett érzett büntudata, hogy nem maradt otthon szüleivel, akik pedig erre kérték, és akiket az első transzportokkal deportáltak. A leválás időszakával járó természetes viták és az elvágyódás érzése így súlyos büntudattal és a szülők elvesztésétől való félelemmel keveredik, és ez többször is megfogalmazódik a naplóban.

Az 1962-es hozzáírásokban – a korábbiakkal ellentétben – Margit többször fogalmaz meg nőiségével kapcsolatos gondolatokat, illetve felelevenít olyan nehéz pillanatokot is, amelyek a fiatal, a szexualitással és saját nőiségével még csak ismerkedő lányban szégyenérzetet kelthettek. Ekkor már fontosnak tartotta, hogy kiszolgáltatottságának körülményeiről is minél pontosabban számot adjon, még ha ezek vélhetően súlyos érzelmi megterhelést is jelentettek:

„[...] a nők nemi szervét még a tisztulási folyamat dacára is megnézték (arany után kutatva)” (25).⁶

„Ez úgy volt elhelyezve, hogy férfi és nő közös latrinára járt. Olyan közel volt egymáshoz a két latrina hogy egymást látták a férfi és a nő. Erre a helyre is úgy tudtunk eljutni, hogyha hajnalban elkezdtük a sorállást, akkor talán 9 órára ránk került a sor. Sokszor rosszul lettünk, ezek a helyek minden irányból jól láthatóak voltak, mivel fent, magas dombon voltak felállítva. Akkor már majdnem sikerült kinzóinknak belőlünk a szégyenérzetet kiirtani. Kaján röhögéssel nézték kínjainkat, szenvedéseinket. A latrinán alánk néztek, és fényképeket készítettek rólunk, ahogy dolgunkat végezzük” (28).

A „LÁGERUTAZÁS”

Az auschwitz-i táborban tapasztaltakkal kapcsolatban általánosan igaz, hogy a felszabadulás után megírt memoár-részleteket a sietség, a heves érzelmek jellemzik. A megkönnyebbülés és egyben a bizonytalanság állapotában – vajon újra látja-e valaha szeretteit? ki élhette túl a borzalmakat? – Margit arra törekedett, hogy

⁶ Az idézeteket a könyvhöz hasonlóan kezelem: dőlttel szedem az 1962-ben írt kiegészítéseket, az 1945/46-os részleteket pedig normál betűtípussal.

minél előbb leírja mindazt, ami vele történt. Az élmény közelsége és az érzelmi túltelítettség mondatszerkesztésében is megjelenik:

„Egyszer elkezdett esni az eső, a blokkova megengedte, hogy bent a blokkban legyen célappelel,⁷ 3 nap, 3 éjjel esett az eső, bent a blokkban úgy, mint kint. Átázva álltunk, fejünkre esett az eső, dideregve, holtfáradtan bújtunk össze Ilonkával” (39).

A tömondatokba szedett, vesszővel elválasztott szavak egymásutánja a türelmetlen közlésvágy érzetét kelti. Részleteket nélkülöző bemutatásuk után a naplóíró röviden értékeli az eseményeket, beszámolva arról, milyen érzések támadtak benne. Tizenhét évvel később, felnőtt nőként lejegyzett mondataiban viszont már nem érződik ez a sietség ugyanezen esemény kapcsán:

„Fekvésről vagy ülésről szó sem lehetett, mert bokáig érő víz volt a stubában. Szegény Ilonkám, hogy szenvedett: a szívem lehasadt érte, de semmit sem tehettem. Csak annyit, hogy rám támaszkodjon, de én is alig álltam a többiekkel együtt: 120-an a szobában. Ez volt az első esős éjjel, a szobában semmi nem volt, csak a csupasz padló. Egész éjjel fázva, miután az eső már mérséklődött, lábasokkal mertük fel a vizet, és kiöntöttük az ablakon. Utána lefeküdtünk a vizes, piszkos padlóra” (39).

A tudósítások kiegészülnek: a kizárólag a túlélésre összpontosító érzések mellett a másikkal szembeni empátia is megjelenik, sőt, Margit Ilonkáról ír elsőként. A leírás úgy hat, mintha gondolatban ismét ott állna a tábor barakkjában, s körbetekintene ott, ahol annyit szenvedett.

A tábori leírásokhoz szembetűnően sok kiegészítést tesz 1962-ben, ekkor jelennek meg az első – és csak a későbbi verzióban papírra vetett – tábori versek is, amelyek személyesebbé és képszerűbbé teszik ottani körülményeinek leírását. Egy dolog azonban változatlan a két időpontban megírt szövegrészletekben, ez pedig Margit dühe:

„A szombattól és ünnepnapoktól nagyon féltünk. Megfigyeltük, hogy ezeken a napokon eszeltek ki ezek a fenevadak valami kirívó kínzást – razzsiák, rongyok, papírok után, sorozást stb. Vasárnap nemigen volt semmi. Úgy látszik, ilyenkor pihenték ki fáradalmaikat ezek a gazemberek és aljas kiszolgálóik” (45).

A változatlan düh, ami a két különböző időszakban keltezett írásából kiérződik, nem független attól, hogy mi történt a vézskorszak eltelte óta, hogyan változott a holokauszt kollektív emlékezete.⁸ Ismerve, miként alakultak az események

⁷ Katonai szemle a koncentrációs táborokban. Ekkor számolták meg a foglyokat, akiket különös kegyetlenséggel büntettek meg, ha valaki hiányzott a létszámból.

⁸ 1945–1948 között a közhatalom teljes szabadságot biztosított a zsidó lakosság számára csoportazonosság megalkotásában, teret engedve a cionista eszmék terjesztésének és más kultúridentitások megerősítésének is (vö. Karády 2002: 16). Emellett, habár széles körű diskurzus nem

1962-ig, és tudva, hogy az újra és újra fellobbanó antiszemita zavargások mellett a túlélők tragédiája nem vált a kollektív emlékezet részévé, megérthetjük Margit csillapíthatatlan haragját.

A tábori emlékekhez augusztus 16-án ír először dátumot, amikor egy sorozásakor felmerül, hogy őt is elszállítanák Auschwitzból. A második sorozás alkalomával már nem tud elrejtőzni, a munkaképesek csoportjába válogatják, és Bergen-Belsenbe viszik. Itt nem tölt sok időt, hamarosan a salzwedeli munkatáborba szállítják át. Körülményei – mint már jeleztük – az előzőekhez képest javulnak, a fiatal nőnek jóval több esélye van a túlélésre, mint elhurcolása óta bármikor, és habár időben még messze van a felszabadulás, Margit *Út a szabadság felé* címmel kezdi meg a munkatáborról írt memoárreszeket. Először így jellemzi a tábort: „Valódi asztal, székek, emeletes faágyak pokróccal letakarva. Auchvitz, Belzen-Bergen, a pokol után a mennyország!” (62).

1962-es feljegyzéseiben többször ír a katonákról és a német civil lakosságról. Habár dühe továbbra is érezhető, megjelennek az emberségesebb németekről szóló leírások is, akik lehetőségeikhez mérten segítették őket, lassítva a munkát, vagy időt hagyva a pihenésre.

Salzwedeli beszámolóiban az egymás közt kialakuló kapcsolatok és viszályok, valamint fogvatartóihoz fűződő viszonya dominálja a leírásokat. A felszabadulás a táborban éri, amelynek pillanatáról így ír:

„Ekkor már láttuk, hogy a németek az öreggel (*láger-parancsnokkal*) együtt letették derékszíjukat, feltartott kezekkel mentek *kínzóink* a kapu felé. Ekkor a tömeg meg-lódult, nekirohant a kapunak. A kaput már nem tartotta senki. Engem is sodort kifelé a tömeg. Valahogy talán nem is örültem a szabadságnak, még gondolkozni sem tudtam. *Előttünk egy fehér csillagos tank, az ajtó felnyitva, és ott egy amerikai katona, aki szóhoz sem jut. Egy pillantás alatt ellepik a felszabadult foglyok, akik fel-másznak a tankra, ölelik, csókolják a fiatal katonát*” (77–78).

---

alakult ki, de nem burkolózott teljes csöndbe sem a soával történő szembenézés: 1945–1948 között több memoár és holokausztról szóló írás látott napvilágot (Kunt–Szegő–Vajda 2014: 5), ahogyan például a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság aktivistái is lejegyezték a hazatért túlélők elbeszéléseit (Vajda 2016: 3). Az inflációval és a súlyosbodó élelmiszerhiánnyal járó válság azonban ismét felkorbácsolta azokat az indulatokat, amelyek a régi sémáknak megfelelően a zsidók személyében találtak bűnbakra (a témáról lásd például: Karády 2002: 35–46; Kádár–Vági 2015: 102–144; a kunmadarasi és a miskolci pogromról, illetve a Magyar Kommunista Párt ebben játszott szerepéről: Apor 2008; Pelle 1990; szépirodalmi feldolgozása: Závada 2016). A Rákosi-rendszer diktatúráját is „zsidó bosszúként” azonosította a magyar lakosság egy része, 1948 után ugyan az antiszemita érzelmek háttérbe szorultak, de az 1956-os forradalom után ismét megjelentek. A szocialista rendszer a holokauszt kollektív emlékezetének sem kedvezett, ekkor a háború történetét a győztes Szovjetunió szemszögéből láttatták, és ugyan a náci bűnösségét súlykolta a szovjet vezetés is, arról nem esett szó, hogy a náci ideológia legnagyobb ellenségének a zsidóságot tekintette. Mindebben csak a posztstálinista időszakban történt változás (vö. Braham 1992: 96–98; Gyáni 2016).

Margit ezen feljegyzésén is szembetűnő, hogy későbbi kiegészítései egyrészt pontosítások, másrészt mintha saját elsődleges belső érzésein túl ekkor már el tudna időzni ezeknél az emlékeknél, és pontosabb leírást tudna adni környezetről, ahogyan itt az amerikai katonáról. „Kínzóink” kiegészítésével jelzi, hogy később sem változott haragja. A felszabadulás békés körülmények közt zajlott, egyetlen erőszakos eseményre emlékszik vissza: a lelőtt konyhaséf holttestét három nap után szállították el a helyszínről.

A FELSZABADULÁS UTÁN, TÁVOL AZ OTTHONTÓL

A felszabadulás után Margitot a gyárban dolgozó nőekkel együtt a bergen-belseni SS-katonáknak fenntartott barakkokban szállásolták el. A hazatérést megelőző várakozás hosszú hónapjai alatt naplója legalább olyan hosszú, mint a német megszállás és a felszabadulás idejéről írt memoárja. Naplójának ebben a részében szintén részletesen ismerteti életkörülményeiket, a folytonos költöztetéseket, a hazainduló vonatok láttán érzett csalódását (amiért saját hazautaztatásukról semmilyen hír nem érkezik), családtagjai iránti aggodalmát; és mint fiatal nőt, nem hagyja hidegen a különböző nemzetiségű férfi katonák jelenléte sem.

„Az olasz fiúk nagyon szépek, ezért el vannak bizakodva, s nagyon szemtelenek. Ha ebédért megyünk, a blokkjuk előtt megyünk el. Folyton kiabálnak, utálom őket. A magyar zsidó lányok elnevezték őket makaróninak. Ezért nagyon haragszának. Mászt nem tudnak, csak udvarolni, táncolni, énekelni. De azt meg kell adni, hogy gyönyörűen énekelnek. Na és a Tomik⁹ sem az utolsók, tudnak jól udvarolni a lányoknak (cigaretta, csokoládé, fehér kenyér, az van elég). Kinek Tomija van, az nem éhezik. Én! Inkább éhezek” (90–91).

A férfiakra részletes jellemzést ad, ír a közös időtöltésről. Az itt töltött hónapok során a férfiak nem csak udvarolnak, van, aki meg is kéri a lány kezét. Margit cirill betűkkel írja meg az esetet naplójában: „Kantinos Gyula megkért feleségül. Sétáltam azóta vele egypárszor. ich vil nicht! chuharsf hilajt”¹⁰ (114). Miután elkezdi oroszul tanulni, több naplórészletét írja cirill betűkkel, többnyire a férfiakra és a hazafelé úton történt eseményekről is ebben a formában tudósít. A fiatal lány érdeklődik a férfiak iránt, de a nyílt udvarlás formáitól visszaretten; a hosszú hónapok után, amikor nőiességétől, sőt emberi mivoltától is megfosztották, feltehetőleg képtelen a házasságra vagy a testiség bármilyen formájára gondolni.

Ahogyan haladunk előre az időben, a hosszú és reménytelen várakozás, a családtagok iránti aggodalom és a tény, hogy nap mint nap látják a volt SS-tiszte-

⁹ A Tommy a brit hadsereg tagjainak közkeletű elnevezése akkoriban.

¹⁰ Nem akarok! Otthon talán.

ket a láger másik részében, sokkal emberibb körülmények közt tartva, Margitból idővel egyre erősebb érzelmeket vált ki:

„A németek! Soha nem volt ilyen jó dolguk, mint most. Mi nyertük meg a háborút? Az nem igaz! Ők. Mi itt vagyunk szülő, testvér, mindenki nélkül idegenben s nem sok reménnyel, hogy valaha szabadok leszünk. Minket egy egész életre elintéztek. Hát érdemes élni? Nem. Látni, hogy lébecolnak azok az emberek, akik megfosztottak minket a családjainktól, hazánktól, mindentől. Ők hazájukban, családjukkal vannak, mi bajuk van, semmi” (97).

Dühe csillapíthatatlan, rengeteg válogatott kínzás tűnik fel szemei előtt, és miközben leírja ezeket, többször is nyomatékosítja, hogy a történetekre nincs se bocsánat, se jóvátétel.

AZ ÚJRAKEZDÉS ELSŐ ÉVEI

Hosszas várakozás és egy hosszú vonatút után 1945. október 18-án érkezik haza. Hazatérésének élményeit rövid tudósításokban írja le, melyeket 1962-ben szintén kiegészít és pontosít, valamint versrészletekkel tüzdel tele. Megemlíti dobozi hazatérését, a fájdalmat, amit családja halála felett érzett, bejegyzései pedig egyre rövidebbekké válnak. Ugyancsak cirill betűs naplórészleteiben olvashatunk az otthon rá váró ismerős férfiről, aki szintén feleségül kéri: „Igen zavarosan néz, kért feleségül. A marha, vén hülye, kell a fenének. Nincs a világnak annyi pénze, hogy én hozzámennék” (124).

Szüleinek és testvérének halála, valamint a falu zsidó lakosságának teljes pusztulása szintén olyan érzelmeket vált ki belőle, amelyeket könnyebb a kevesek által megfeythető cirill betűkkel papírra vetni:

„Megbűnhődtem mindenért, amit vétettem. Nem volt nekem elég, kellett a ráadás is. Okt. 17-én jöttem ide. 19. vas. 22-én m-i-a. Dec. 2. é-en-n, z-n-e ez az én bűnöm. Sokkal jobb lett volna, ha oda pusztulok, ahová a többi szerencsés. Igen, mert az a szerencsés, aki nem él” (128).

Későbbi ritka feljegyzéseit a *Jegyzetfüzet* címmel beemelt visszaemlékezései tartalmazzák, amelyek közt vannak újságkivágások, néhány a lágerben történt esemény ismertetése, valamint rövid beszámolók azokról a férfiakról, akikkel a táborban találkozott. 1946-tól Margit csak cirill betűkkel ír róluk, többek közt későbbi férjéről is, aki Boriska nevű lágertársának az unokatestvére. 1949-ben, hároméves kihagyás után, két bejegyzést találunk naplójában, mindkettő szerelmi életével kapcsolatos. Ekkor már nem tartja szükségesnek a cirill betűs formát, ám leírásához kevés információt fűz, így kevés derül ki az említett férfiről és a történetek kontextusáról.

A NAPLÓ GONDOZÁSA

Huhák Heléna és Szécsényi András utószavában Holländer Margit életét és naplóját mutatják be tágabb kontextusban, illetve a napló „megszóllaltatásának” nehézségeit tárgyalják. Azt gondolom, jó döntést hozott a szerkesztőpáros, amikor beemelte a szövegbe az 1962-ben írt kiegészítéseket, amelyek sokat elárulnak arról, hogy az időbeli távolság biztonsága hogyan változtat a vészkorszak eseményeinek elbeszélésén. Valamint, ahogy ők nevezik, a „női tanúságtétel” soraival is inkább e későbbi változatban találkozunk. Azonban további adalékokkal szolgálhatott volna Margit életéről, ha megtudhatjuk, mely részleteket nem találta közlésre alkalmasnak, és húzta ki 1962-ben a korábbi naplóból. Ha nincsenek ilyen szövegrészek, az is fontos információ, amire kitérhetek volna a szöveg gondozói.

Margit 1945/46-ban írt – főképp a napló elején papírra vetett – sorai tudósító jellegűek és a kapkodás miatt, amelyben születtek, nehezebben olvashatóak, mint 1962-es kiegészítései. A napló történései közt mégis könnyen eligazodhat az olvasó, ellentétben a *Jegyzetfüzet* című rész olykor kontextus nélküli soraival. E feljegyzései valóban olyan naplóként tárulnak az olvasó elé, amelyet szerzője feltehetően nem kiadásra szánt, így nem bajlódott azzal, hogy megmagyarázza, kiről és miről van benne szó. Az őszinte vallomások nőiességétől való megfosztásáról és – ettől feltételezhetően nem független – félelméről, amit a felszabadulás után a férfiak közeledésekor tapasztalt, teszük igazán személyessé és egyedivé – a túlélők naplóíhoz viszonyítva is – írását. Az üzenetekkel és rajzokkal teli *Emlékönyv* szintén ezt a személyességet erősíti, ugyanakkor szembesíti olvasóját azzal a tragikus ténnyel is, hogy Margit szinte még kamaszlányként marad teljesen magára, miután családját elveszíti. A „női tanúságtétel” mellett, a korról fennmaradt vallomásokhoz képest, a lány őszintén beszél a közvetlenül a történetek után benne felgyülemlett, és – kollektív traumafeldolgozás híján – még a hatvanas évek elején is benne munkáló dühről, amit elsősorban a németekkel és fogvatartóival, de olykor a néma szemtanúkkal szemben is érez.

„Ezzel életünknek e szomorú szakasza lezárult, legalábbis ezt remélem” (81) – írja Margit abban a pillanatban, amikor visszatekint az égő salzwedeli lágere. Ha kollektív szinten nem, vagy csak a maihoz hasonló felemás módon történik meg a holokauszt feldolgozása, fontos, hogy történelmünk e „szomorú szakaszáról” újra és újra beszéljünk.

Kecskés Nóra

HIVATKOZOTT IRODALOM

Apor Péter 2008: A kunmadarasi pogrom, 1946. *Rubicon* (19.) 7–8. 94–95.

Braham, Randolph L. 1992: Antiszemitizmus- és holocaust-felfogások a posztkommunista társadalmakban. *Múlt és Jövő* (Új folyam 3.) 4. 95–103.

- Gyáni Gábor 2000: Emlékezés és oral history. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 128–144.
- Gyáni Gábor 2016: A holokauszt magyar emlékezete. In: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlékmű*. Budapest, 186–199.
- Gyáni Gábor 2018: „Jövőlesők”, avagy a trauma genezise. In: Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Ständeisky Éva tiszteletére*. Budapest, 78–87.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán 2015: Hosszú évszázad: antiszemita erőszak Magyarországon, 1848–1956. In: Braham, Randolph L. – Kovács András (szerk.): *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán: történelem és emlékezet*. Budapest, 76–110.
- Karády Viktor 2002: *Túlélők és újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. [Budapest.]
- Kunt Gergely – Szegő Dóri – Vajda Júlia 2014: Memory versus Commerce: Revival in Jewish Quarter of Pest. *Socialni Studia* (11.) 4. 97–118.
- Pelle János 1990: A mezítlábas vérvád. *2000* (2.) 7–8. 69–76.
- Tengelyi László 1998: Élettörténet és önazonosság In: Tengelyi László: *Élettörténet és sors-esemény*. Budapest, 13–48.
- Závada Pál 2016: *Egy piaci nap*. Budapest.